

Araştırma Makalesi/Research Article
DOI: 10.53711/balkanistik.1382607
Balkanistik Dil ve Edebiyat Dergisi, 2023; 5(2): 171-207
Journal of Balkanistic Language and Literature, 2023; 5(2): 171-207

BULGARİSTAN ORTA RODOP TÜRK AĞIZLARINDA ÜNLÜLER*

Sibel MUSTAFA RASHIDOVA**

ÖZ: Bu çalışmanın amacı, Bulgaristan'daki Orta Rodoplar bölgesinde konuşulan Türk ağızlarında kullanılan ünlü seslerin özelliklerini dil araştırmacılarının dikkatine sunmaktır. Çalışma kapsamında bölgede yer alan altı köyden toplam 43 kişi ile yapılan mülakatların ses kayıtları Türk Dil Kurumu transkripsiyon sisteminde belirtilen işaretler kullanılarak deşifre edilmiş ve metinler oluşturulmuştur. Araştırılan bölge ağızlarında Standart Türkçedeki ünlülerden farklı olan ünlüler ele alınmıştır. Her bir ünlü ile ilgili kullanım sıklığıyla ve örneklerle kelimedeki konumu açıklanmıştır. Daha sonra ünlü uyumları ve ünlülerle ilgili ses olayları incelenmiş ve örnekler verilmiştir. Sonuç bölümünde inceleme sonuçlarına maddeler hâlinde yer verilmiştir.

* Bu makale, İstanbul Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsünde Prof. Dr. Fikret Turan danışmanlığında Sibel Mustafa Rashidova tarafından hazırlanmakta olan "Bulgaristan'daki Orta Rodop Türk Ağızlarının Fonetik, Morfolojik ve Sentaktik Özellikleri" başlıklı doktora tezinden oluşturulmuştur.

** Doktora Öğrencisi, İstanbul Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, e-posta: sibel.m.mustafa@gmail.com, ORCID: 0009-0000-9480-2183

OPEN ACCESS

© Copyright 2023 Balkanistik Dil ve Edebiyat Dergisi

Cite as/Atıf: MUSTAFA RASHIDOVA, Sibel (2023), "Bulgaristan Orta Rodop Türk Ağızlarında Ünlüler", *Balkanistik Dil ve Edebiyat Dergisi*, 5(2), 171-207. <https://doi.org/10.53711/balkanistik.1382607>

Geliş Tarihi (Received): 07.11.2023

Kabul Tarihi (Accepted): 14.12.2023

Bulgaristan'da konuşulan Türk ağızları, 20. yüzyılın ilk yıllarından beri bilim insanlarının ilgi konusu olmuştur. 1950'lere kadar D. Gacanov, V. A. Moşkov, T. Kowalski, N. K. Dimitriev, G. Nemeth, J. Eckman gibi önde gelen dil araştırmacıları genellikle kuzey ve kuzeydoğu Bulgaristan'da konuşulan Türk ağızlarını araştırmış ve bu konularla ilgili bilimsel yayınlar yapmışlardır. 1950'lerden sonra G. Hazai, M. Şiraliev, M. Mollova, H. Süleymanoğlu Yenisoğlu gibi önemli bilim insanları ülkenin güneyinde de dil araştırmaları yapmışlardır. Bu araştırmalar genellikle Doğu Rodop Türk ağızlarının ele alındığı araştırmalardır. Rodop Dağlarının büyük bir kısmı Bulgaristan'ın güney sınırları içerisinde bulunmaktadır. Doğu Rodoplar, Türk nüfusunun en yoğun olduğu bölgedir. Dolayısıyla dilbilimcilerin daha çok dikkatini çekmiş ve bölgede konuşulan Türk ağızları daha çok araştırılmıştır. Batı ve Orta Rodop bölgelerinde daha az Türk nüfusu olması nedeniyle burada konuşulan Türk ağızlarını konu alan bilimsel çalışmalar kısıtlıdır. Bulgaristan'daki Orta Rodop Türk Ağızlarını ele alan bilimsel nitelikte ve kapsamlı bir çalışma bulunmamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Türk Ağızları, Bulgaristan, Orta Rodoplar, Diyalektoloji, Ünlüler.

VOWELS IN TURKISH DIALECT SPOKEN IN BULGARIAN CENTRAL RHODOPE REGION

172

ABSTRACT: The aim of this paper is to bring to the attention of language researchers the characteristics of vowel sounds used in the Turkish dialect spoken in the Central Rhodope region in Bulgaria. Within the scope of this research, audio recordings of interviews with 43 people from six villages in the region have been obtained. Voice recordings have been transcribed using the signs specified in the Turkish Language Association transcription system and texts have been created. Afterwards, the vowels in these texts that are different than vowels in standard Turkish have been examined. The frequency of use of each vowel and its position in the word have been explained with examples. Then, vowel harmony and sound events related to vowels have been examined and examples have been provided. In the conclusion part, the results of the research have been presented.

The Turkish dialects spoken in Bulgaria have been the subject of interest of linguists since the first years of the 20th century. Until the 1950s, leading language researchers such as D. Gacanov, V. A. Moshkov, T. Kowalski, N. K. Dimitriev, G. Nemeth, J. Eckman generally researched the Turkish dialects spoken in Northern and Northeastern Bulgaria and wrote scientific publications on these subjects. After the 1950s, important scientists such as G. Hazai, M. Şiraliev, M. Mollova, H. Süleymanoğlu Yenisoğlu conducted language research in the south of the country. These studies generally focused on Eastern Rhodope Turkish dialects. Most of

the Rhodope Mountains are located in the southern borders of Bulgaria. Eastern Rhodopes region has the largest Turkish population therefore it has attracted more attention from linguists. Turkish dialects spoken in this region have been researched more than Turkish dialects in Western and Central Rhodope. There is no comprehensive scientific study on the Central Rhodope Turkish dialect in Bulgaria.

Keywords: Turkish Dialects, Bulgaria, Central Rhodopes, Dialectology, Vowels.

Giriş

Orta Rodop bölgesi Bulgaristan'ın güney kısmında Rodop Dağlarının ortasında yer almaktadır. Bölgenin kuzeyinde Kuzey Trakya Ovası, güneyinde ise Yunanistan Cumhuriyeti bulunmaktadır. Bölgenin batısında Rodop Dağlarının Batak kısmı ile Dospat, Şiroka Polyana, Beglika ve Batak barajları yer alır. Doğuda Borovitsa Nehri vadisi bölgenin doğu sınırı olarak kabul edilir.¹

173

Sınırları bu şekilde belirtilen bölgede Paşmaklı (Smolyan) ilinin Dövlen (Devin) ilçesine bağlı Grotna (Grohotno), Gövren, Çelikli (Stomanevo) köyleri ve ilin köy ilçesi olan Karabulak (Borino) köyünde çoğunlukla Türkler ikamet etmektedir. Bu köylere ilaveten bölgenin batı sınırında Pazarcık (Pazardzhik) ili Batak ilçesine bağlı Yeni Mahalle (Nova Mahala) ve Fotan (Fotinovo) köylerinin nüfusu da çoğunlukla Türklerden oluşmaktadır. Bunlardan 2338 kişi nüfusu olan Karabulak köyü en büyük, 198 kişi nüfusu olan Çelikli köyü de en küçük köydür. Mülakatlarımız esnasında Çelikli, Grotna, Gvren ve Yeni Mahalle köylerinden kaynak kişiler, köylerinde sadece Türçe konuşan Türklerin ikamet ettiğini belirtmişlerdir. Karabulak ve Fotan köylerinde ise Türklerden başka az da olsa Bulgarların ve evlilik yolu ile köye gelen Pomakların da ikamet ettiğini

¹ https://www.smolyan.bg/media/content_files/file/obqvi/9edc6e03ae6e825791eb89ef7c35b555.pdf (Erişim Tarihi: 10 Ekim 2023).

belirtmişlerdir. En son 2021 yılında yapılan resmî sayıma göre bölgede bulunan Türk köylerinin toplam nüfusu 6815 kişidir.²

Çalışmamızın temel kaynağını oluşturan metinler bu köylerden derlenmiş ve yazıya geçirilmiştir. Ünlü seslerin incelemesi de bu metinler üzerinden yapılmıştır. Kaynak kişilerin olabildiğince köyden çıkmamış, yaşlı ve az eğitilmiş olmalarına dikkat edilmiştir. Bölgede konuşulan dile de yansıyan eğitim seviyesinin oldukça yüksek olması dikkat çeken bir unsurdur. Hiç eğitim görmemiş kaynak kişi bulmak oldukça zor olmuştur ve toplam 43 kaynak kişiden sadece ikisi eğitimsizdir.

Araştırmamıza konu olan köylerde konuşulan Türk ağızlarıyla ilgili tespit edebildiğimiz tek bilimsel çalışma olan Mefkûre Mollova'nın Fransızca kaleme aldığı "Parlers turcs des Rhodopes de l'Quest au point de vue slavistique"/"Batı Rodoplar'daki Türk Ağızlarının Slavistik Bakımdan İncelenmesi" başlıklı makalesinde Yeni Mahalle, Fotinovo ve Peştere'de konuşulan Türk ağızları, bu ağızlar üzerine ses bilimi, biçim bilimi, söz dizimi, anlam bilimi, söz varlığı yönlerinden Bulgarcanın etkisi açıklanmıştır. Bu çalışma *Balkansko ezikoznanie* (XI/1,1966, 121-136) adlı Bulgar bilim dergisinde yayınlanmıştır.

1. Ünlüler

Bulgaristan Orta Rodop Türk ağızlarında Standart Türkçede bulunan ünlüler /a/, /e/, /i /, /ı/ /o/, /ö/, / u/, / ü/ dışında bu ünlülerin farklı ses olayları nedeni ile meydana gelmiş olan uzun ā, ē, ī, ī, ō, ū, ȓ, ū ve kısa ă, ę, ĩ, ǫ, ǫ, ũ, ũ, ĩ şekilleri mevcuttur. Bunun dışında farklı ses olayları, kaynak kişinin söyleyiş özellikleri, yörede konuşulan farklı dillerden etkilenme gibi sebeplerden dolayı boğumlanma yerleri farklılaşmış, dolayısıyla farklı ses değerlerine sahip ünlüler de tespit edilmiştir.

² https://infostat.nsi.bg/infostat/pages/module.jsf?x_2=344 (Erişim Tarihi: 10 Ekim 2023).

- á "a - e arası ünlü"
í "ı - i arası ünlü"
ó "o - ö arası ünlü"
ú "u - ü arası ünlü"
â "a - e arası ünlü"
ê "e - i arası ünlü"
ô "o - u arası ünlü"
ö "ö - ü arası ünlü"
ä "açık e"
ã "uzun açık e"

1.1. Uzun Ünlüler

175

Uzun ünlüler, boğumlanma süresi normal bir ünlünün süresinden daha uzun olan veya normal uzunluktaki iki ünlünün boğumlanma süresini içine alan ünlülerdir. Türkiye Türkçesinde yabancı kelimelerde yer alan ünlüler dışında uzun ünlü yoktur. Ancak, Türkçenin çok eski devirlerinde ister asli ister ses değişimleri sonucu olsun uzun ünlülerin varlığı bilinmektedir. Bugün bu uzunlukları Türkmen, Özbek, Çuvaş lehçelerinde de buluyoruz. Anadolu ağızlarında da yer yer süregelmektedir. Uzunlukların bir kısmı da özellikle ağızlarda ve konuşmalarda ünlü, ünsüz düşmelerinden ve ses kaynaşmalarından oluşmuştur (Korkmaz, 1992: 156).

Bulgaristan Orta Rodop Türk ağızlarında uzun ünlüler sık kullanılan ünlülerdendir. Bu ünlülerin kullanım sıklıkları ve özelliklerini inceledikten sonra elde ettiğimiz sonuçlar aşağıda belirtildiği şekildedir:

ã Ünlüsü

Uzun /a/ ünlüsü arka, düz, açık, uzun ses özellikleri olan bir a ünlüsüdür.

Orta Rodop Türk ağızlarında kelimenin başında, ortasında ve sonunda yer aldığı tespit edilmiştir. Türkçe asıllı kelimelerde olduğu gibi farklı yabancı dillerden alıntı kelimelerde de yer aldığı gözlemlenir.

Türkçe asıllı kelimelerin başında: āba “abla”, ābim “ağabeyim”, ācık “azıcık”, ācımış “acımış, merhamet etmiş”, ākađa “arkada”, āların “ağaların”, “osman āların”, ālmacık “elmacık kemiği”, āmıcam “amcam”, āni “hani”, ārı “ağrı”, āstalık “hastalık”, āykıdım “haykırdım, çağırdım, seslendim”, āynı “aynı”.

Türkçe asıllı kelimelerin ortasında: atādık “atardık”, azırlāsın “hazırlarsın”, bāşla “bağışla”, çıkāmaz “çıkamaz”, gāri “gayrı – artık, bundan böyle, zarf”, kılārim “kılarım”, kızçāz “kızçağız”, nāpar “ne yapar”, sālık “sağlık”, vār “var”, sāya “sağ tarafa”, yāmır “yağmur”, çāri “çağırır, seslenir”, yārın “yarın”, sālık “sağlık”.

Türkçe asıllı kelimelerin sonunda: tā “daha”, tarlalā “tarlalar”, tuttulā “tuttular, yakaladılar”, yā “yağ”, vā “var”, uzā “uzağa”, aşā “aşağı”, bā “evet”, başladılā “başladılar”, bayā “bayağı-oldukça, epey” zarf, burā “buraya”, çocā “çocuğa”, islā “iyi güzel”.

Yabancı asıllı kelimelerin başında: Ar. ādam “adam”, Ar. ādet “âdet”, Ar. āile “aile”, Ar. āla “hâlâ”, Ar. āllā “Allah”, Ar. āllā “Allah”, Ar. āmet “Ahmet” özel isim, Ar. āfuz “hafız”, Ar. āpāp “ahbap”, Ar. ārife “arife”, Ar. ātil “Adil”, özel isim”, Ar. āleme “âleme”, zamir, herkese, başkalarına, Ar. āletler “aletler”, Ar. āline “hâlline”, Ar. āmile “hamile”, Ar. āyır “hayır”, Ar. āhretimizde “ahiretimizde”, Ar. āliye “Ali’ye”, Far. ārmut “armut”, Far. āne “hane” Far. hāne, Bul. āvgus “āvryct avgust – Ağustos”, Fran. ār “ar yüzey ölçü birimi”.

Yabancı asıllı kelimelerin ortasında: Ar. ticāret “ticaret”, Ar. bāzı “bazı, sıfat”, Ar. dāvet “davet”, Ar. hayāt “hayat”, Ar. kāve “kahve”, Ar. lāzım, Ar. rāt “rahat”, Ar. sāt “saat”, Ar. zāten “zaten”, Far. yāni “yahni”, Far. tāne, Far.

tāta "tahta", Far. taranā "tarhana", Bul. spanāk спанак spanak "ıspanak", Bul. dāje "daje üstelik, ayrıca", Rum. pāta "patates".

Yabancı asıllı kelimelerin sonunda: Ar. kā "kadar" Ar. kadar, edat, Bul. tilivizurlā "televizyonlar", Far. taranā "tarhana", Far. günā "günah" Far. gunāh, Far. zurnā "zurna" Far. surnāy, Ar. akṛabā "akraba" Ar. akribā, Ar. şifā "şifa" Ar. şifā', Ar. sabā "sabah" Ar. şabāh, Ar. nıkā "nikâh" Ar. nikâh, Ar. meselā "mesela" Ar. meşelā, Ar. imzā "imza" Ar. imzā', Ar. defā "defa", Ar. allā "Allah.

e Ünlüsü

Uzun /e/ ünlüsü ön dil, düz, kapalı, uzun ses özellikleri olan bir ünlü sestir. Orta Rodop Türk ağızlarında Türkçe asıllı kelimelerin başında, ortasında ve sonunda yer aldığı görülmektedir. Yabancı dillerden alıntı kelimelerde ise kelime ortasında ve sonunda bulunduğu tespit edilmiştir.

Türkçe asıllı kelimelerin başında: ēkin "ekin", ēn "en", ēpsi "hepsi", ērdi "erdi, erişti", ēşin "eşin", ēt "et".

Türkçe asıllı kelimelerin ortasında: dēr "der", ekērik "ekeriz", etçēz "etçeğiz", gēlininde "gelininde", gezēmez "gezemez", ilērden "ileriden", inēk "inek", işlēmīş "çalışmış", köpēmiz "köpeğimiz", ölecēm "öleceğim", sēn "sen", vēmediler "vermediler", vērler "verirler", yēde "yerde", yēşim "eşim", yevlēn "evlen".

Türkçe asıllı kelimelerin sonunda: çevirilē "çevirirler", çōrē "çöreği", delilē "deliliğe", derlē "derler", emeklē "emekliye", eşē "eşeğe", evinē "evine", evlenmezlē "evlenmezler", geçinsinē "geçinsinler", gelsinē "gelsinler", gidē "gider", giderlē "giderler", gitmē "gitmeye", inē "ineği", istē "ister", ölē "öyle", severlē "severler", şindē "şimdiye", üsē "yükseğe", ütē "öte", verilē "verirler", yemezlē "yemezler", yetmē "yetmeye-bir hayvanı yedeğe alıp çekmek", yōrūklē "yörükler", yūsē "yükseğe".

Yabancı asıllı kelimelerin ortasında: Ar. zērā “Zehra-özel isim”, Ar. bēze “beze” Ar. bezz, Ar. yevēl “evvel, önceki, geçmiş” Ar. evvel, Bul.savēde “cavet savete muhtarlığa”, Far. kirēçleri “kireçleri” Far. gireç, Far.emşēri “hemşire” Far. hemşire, Rum. patatēs.

Yabancı asıllı kelimelerin sonunda: Ar. ferecē “ferace” Ar. ferāce, Ar. sabalē “sabahleyin” Ar. şabāh, Bul. obē “обект obekte – inşaat sahasına”, Fra. komünislē “komünistler” Fransızca communiste, Far. mekē “mekişe” Far. mekūk, Far. serbezlē “serbestliğe” Far. serbest, Far. tūfē “tüfeği” Far. tufeng, Far. köftē “köfte” Far. kūfte, Rum. fasulē “fasulye”.

ī Ünlüsü

Uzun /i/ ünlüsü ön dil, düz, dar, kapalı, uzun ses özellikleri olan bir ünlüdür. İncelenen dil malzemesinde toplam 120 defa kullanıldığı tespit edilmiştir. Orta Rodop Türk ağızlarında Türkçe ve yabancı asıllı kelimelerin başında, ortasında ve sonunda yer aldığı görülmektedir.

178

Türkçe asıllı kelimelerin başında: ī “iyi”, īy “iyi”, īdir “iyidir”, īki “iki”, īlık “iyilik”, īneye “iğneye”, īri bakmak “eğri bakmak”, īşi “ekşi”, īşidīsin “ekşidirsin”.

Türkçe asıllı kelimelerin ortasında: alīm “alayım”, bībām “dedem”, biçerīk “biçeriz”, bildīmiz “bildiğimiz”, bilīm “bileyim”, bīm “benim”, burīy “buraya”, çelik “çelik çomak oyunu”, dīldir “değildir”, diyīm “diyeyim”, geçīdik “geçirdik”, gençlīmiz “gençliğimiz”, gidecīdım “gidecektim”, kalīdi “kalıyordu”, nīçī “niçin”, yīpek “ipek”, yīcemiz “yiyeyeğimiz”, sīrek “seyrek”.

Türkçe asıllı kelimelerin sonunda: anī “hani”, bī “bir”, bilī “bilir”, çī “çiğ”, çī “için” edat allā çī īylik, dikī “dikine”, gelī “gelir”, içī “için, amacıyla”, iskī “eski”, işledī “işlediği, çalıştığı”, kişī “kişi”, özenī “özenir, ister”, şındī “şimdi”, yellī “elliği”, yūlennī “öğlenliği”.

Yabancı asıllı kelimelerin başında: Ar. *īsan* "insan", Ar. *īşalla* "inşallah", Ar. *īsim* "isim", Ar. *ītyar* "ihtiyar", Ar. *īsaPta* "hesapta", Ar. *īzan* "ezan" Ar. *ezān*, Ar. *ītibār* "itibar" Ar. *i'tibār*, Far. *īç* "hiç". Yabancı asıllı kelimelerin ortasında: *mendīl* "mendil", Ar. *mendīl*, *zīnniyim* "zihinliyim, hafızam çok iyi" Ar. *zīhn*, *dīne* "dine" Ar. *di:ni*, Ar. *dīn*, Ar. *mūtar* "muhtar" Ar. *muhtār*, Far. *pirīnç* "pirinç" Far. *birinc*, *beygīr* "beygir" Far. *bārgīr*, *nīşan* "nişan", *nişān*, Far. *vīrān* "viran" Far. *vīrān*. Yabancı asıllı kelimelerin sonunda: Ar. *tabī* "tabii", Ar. *askerī* "askerî", Ar. *yānī* "yanı", Ar. *resmī* "resmî", *tenecī* "taneciği", Bul. *çurāpī* "çorapi çoraplar".

İ Ünlüsü

Uzun /ı/ ünlüsü düz, dar, kapalı ve uzun ses özellikleri olan bir ünlü sestir. İncelenen metinlerde toplam 11 defa kullanıldığı tespit edilmiştir. Yöre ağızlarında Türkçe ve yabancı asıllı kelimelerin ortasında ve sonunda konumlandığı görülmektedir. Genellikle r ve ğ ünsüzlerinin düşmesi sonucu ortaya çıktığı gözlemlenir.

179

Türkçe asıllı kelimelerin ortasında: *bırakīlāmış* "bırakırlarmış", *bastīndan* "bastığından", *azırlīn* "hazırlığın", *arpacīmı* "arpacığımı" *arpacık soğanı*, *annaşīlādı* "anlaşırlardı", *anaçīm* "anacığım", *alīsın* "alırsın", *kazārdık* "kazardık". Türkçe asıllı kelimelerin sonunda: *çarī* "çarığı", *çārī* "türkü çağırır", *çocukları* "çocukları", *olmadī* "olmadı", *bubasī* "babası", *ayşansī* "akşamleyin", *astalī* "hastalığı", *vardī* "vardı".

Ek almış yabancı asıllı kelimelerin ortasında: Ar. *duvacīmı* "duacığımı", Far. *çuvalcīna* "çuvalcığına" < Far. *cuvāl*.

Ek almış yabancı asıllı kelimelerin sonunda: Ar. *eşyālarī* "eşyaları", Ar. *ayvancī* "hayvancığı", Bul. *bileşkacī* "beleşkacığı kâğıt parçasını".

Ö Ünlüsü

Uzun /o/ arka dil, yuvarlak, geniş, yarı açık ve uzun ses özellikleri olan bir ünlü sestir. İncelenen metinlerde toplam 61 defa kullanıldığı tespit

edilmiştir. Yöre ağızlarında Türkçe asıllı kelimelerin başında, ortasında ve sonunda konumlanırken, yabancı asıllı kelimelerin ortasında ve sonunda yer aldığı görülmektedir.

Türkçe asıllı kelimelerin başında: oĻu "oĻlu", o "işaret zamiri", oĻmasın "olmasın", oĻa "orada", oĻku "oku", oĻkuduruk "okuturuz", oĻdu "oldu", oĻan "oĻlan", oĻāmam"olamam", oĻt "ot", oĻramadık "uĻgramadık", oĻraşmaz "uĻraşmaz", oĻsmanlı "Osmanlı".

Türkçe asıllı kelimelerin ortasında: sōra "sonar", yōrt "yoĻurt", yōrusun "yoĻurursun", kōladılā "koyaladılar", kōlay "kolay", dōrmuş "doĻurmuş", çōķ "çok", bōday "buĻday", dōm "doĻum", dōru "doĻru" edat yönünce.

Türkçe asıllı kelimelerin sonunda: ondan sō "ondan sonra", görülyō "görünüyor"

Yabancı asıllı kelimelerin başında: Far. oĻca "hoca" < Far. ĥāce.

Yabancı asıllı kelimelerin ortasında: kampōt "komposto" < İt. compost, horōz "horoz" < Far. ĥorūs, dōlaP "dolap" < Ar. dūlāb, magdanōz "maydanoz" < Bul. agdanoz, pantalōn "pantolon" < Bul. pantalon < Fran. pantalon, paşapōt "pasaport" < Bul. pasport < Frans. passeport.

Ö Ünlüsü

Uzun /ö/ ünlüsü ön dil, yuvarlak, geniş, yarı kapalı ve uzun ses özellikleri olan bir ünlü sestir. İncelenen yöre ağızlarından elde edilen metinlerde toplam 177 defa kullanıldığı tespit edilmiştir. Türkçe asıllı kelimelerin başında ve ortasında konumlandığı tespit edilmiştir.

Türkçe asıllı kelimelerin başında: öle "öyle", ölenlik "öĻlenlik – öĻle yemeĻi", öleymiş "öyleymiş", örenecek "öĻrenecek", öğrenirdik "öĻrenirdik", ösüz "öksüz".

Türkçe asıllı kelimelerin ortasında: böle "böyle", bön "bugün", börek "börek", dömek "dövmek", dört "dört", döt "dört", dövedik "döverdik", göreyim "göreyim", gösünde "göğsünde", töle "işte öyle", yöldü "öldü", yörenmişik "öğrenmişik", yöreyim "öreyim", yöşüz "öksüz".

ū Ünlüsü

Uzun /u/ ünlüsü arka dil, yuvarlak, dar, kapalı ve uzun ses özellikleri olan bir ünlüdür. İncelenen dil malzemesinde toplam 248 defa kullanıldığı tespit edilmiştir. Yöre ağızlarında Türkçe asıllı kelimelerin başında, ortasında ve sonunda yer aldığı görülmektedir. Yabancı asıllı kelimelerin ise ortasında ve sonunda konumlanır.

Türkçe asıllı kelimelerin başında: ūraş "uğraş", ūrlamak "uğurlamak", ūşak "uşak, çocuk".

Türkçe asıllı kelimelerin ortasında: būda "burada", būday "buğday", būdta "buğuda", būme "büyüme", okūdūnu "okuduğunu", tūrda "işte orada", yūrt "yoğurt", tūkla "tavukla", dokūz "dokuz", okūceydım "okuyacaktım".

Türkçe asıllı kelimelerin sonunda: tū "işte o", tuzunū "tuzunu", onū "onu", k̄apū "kapı", k̄avurdū "kavurdu", çokū "çoğu", çocū "çocuğu", durū "durur", duydū "duydu", kuyrū "kuyruğu", oldū "oldu".

Yabancı asıllı kelimelerin ortasında: blūza "bluz" < Bul. blu'za < Fran. blouse, paşportumūz "pasaportumuz" < Bulgarca passport < Fransızca passeport, pullūn "pulluğun" < Bul. plug, armūt "armut" < Far. emrūd.

Yabancı asıllı kelimelerin sonunda: Bul. mantū "Bul. manto' – pardösü" < Bul. manto'.

ū Ünlüsü

Uzun /ü/ ünlüsü ön dil, yuvarlak, dar, kapalı ve uzun ses özellikleri olan bir ünlüdür. İncelenen metinlerde toplam 360 defa kullanıldığı tespit

edilmiştir. Orta Rodop Türk ağızlarında Türkçe asıllı kelimelerin başında, ortasında ve sonunda konumlandığı görülmektedir. Yabancı asıllı bir kelimenin de ortasında yer aldığı kaydedilmiştir.

Türkçe asıllı kelimelerin başında: ürendi “öğrendi”, üsek “yüksek”, ütmeye “öğütmeye”.

Türkçe asıllı kelimelerin ortasında: bük “büyük”, yülennik “öğlenlik – öğle yemeği”, yüse “yüksek”, yüsüz “öksüz”, götürüāmiş “götürürlermiş”, tülü “türlü”, büle “böyle”, bün “bugün”, bütün “bütün”, dün “dügün”, sülesin “söylesin”, sürülüdü “sürülürdü”, dümesi “düğmesi”.

Türkçe asıllı kelimelerin sonunda: üzü “yüzüğü”, öldürü “öldürür”, içerü “içeri”, dövüşü “dövüşür”.

Yabancı asıllı kelimelerin ortasında: çümbüş “cümbüş” < Far. cunbiş.

ā Ünlüsü

Uzun / ä/ ünlüsü ön dil, düz, açık ve uzun ses özellikleri olan bir ünlüdür. İncelenen metinlerde toplam 215 defa kullanıldığı tespit edilmiştir. Yöre ağızlarında Türkçe ve yabancı asıllı kelimelerin ortasında ve sonunda konumlandığı tespit edilmiştir.

Türkçe asıllı kelimelerin ortasında: beslärim “beslerim”, biçäriz “biçeriz”, ergänlik “ergenlik”, çilämiz “çileğimiz”, dārim “derim”, dıktirilādi “diktirirlerdi”, ekāsin “ekersin”, ekmāni “ekmeğini”, gālin “gelin”, gidāmedık “gidemedik”, giyāsın “giyersin”, ilār “eskiden”, işläne “işlerine”, içärık “içeriz”, köpān “köpeğin”, nāde “nerede”, sevārim “severim”

Türkçe asıllı kelimelerin sonunda: ütā “öte”, verilā “verirler”, yemā “yemeyi”, türklā “türkler”, inā “ineği”, köpā “köpeği”, içmā “içmeye”, evlenmā “evlenmeye”, demişlā “demişler”, dönmüşlā “dönmüşler”.

Yabancı asıllı kelimelerin ortasında: Ar. memleketlār “memleketler”, Ar. şeylāle “şeylerle”.

Yabancı asıllı kelimelerin sonunda: Ar. misāfirlā “misafirler”, Ar. şeylā “şeyler”, Rum. şinā “şiniğe”.

1.1.1. İkincil Uzunluklar

Ünsüz düşmesi sonucu ortaya çıkan uzun ünlüler:

ğ düşmesi ile oluşan uzun ünlüler: ĩneye “iğneye”, dūn “düğün”, yā “yağ”, dālarında “dağlarında”, ūraş “uğraş”, bōday “buğday”, oļu “oğlu”, dōru “doğru” yönünce, sā “sağ sağlam, yaşamakta olan”.

r düşmesi ile oluşan uzun ünlüler: vādı “vardı”, çıkādık “çıkardık”, kāşıkı “karşıkı”, nāde “nerede”, dēledi “derlerdi”, gelī “gelir”, alısın “alırsın”, dōt “dört”, būda “burada”, tūlü “türlü”, dālādi “derlerdi”, ākada “arkada”, bulgā “bulgar”.

n düşmesi ile oluşan uzun ünlüler: sōra “sonra”, ĩsan “insan” içī “için, amacıyla”.

k düşmesi ile oluşan uzun ünlüler: ösüz “öksüz”, ĩşi “ekşi”, brādı “bıraktı”, yūsē “yükseğe”.

h düşmesi ile oluşan uzun ünlüler: māle “mahalle”, āpāp “ahbap”, Ar. kāve “kahve”, tāta “tahta”, Ar. āmet “Ahmet”, nıkā “nikâh”, Far. yānı “yahni”, Ar. ālasının “halasının”, Ar. āfuz “hafız”, Far. āne “hane”.

y düşmesi ile oluşan uzun ünlüler: öle “öyle”, pinircīni “peynirciğini”, burā “buraya”, bōle “böyle”, sīrek “seyrek”.

l düşmesi ile oluşan uzun ünlüler: Ar. bākide “belki de”.

Hece kaynaşması sonucu oluşan uzun ünlüler: İç seslerde ünlüler arasında yer alan bazı ünsüzlerin eriyip kaybolmasıyla, bu ünsüzlerden her birinin kendi hecesi içinde ünlü, kendinden önceki hece ünlüsüyle kaynaşarak uzun bir ünlü oluşturur. Hece kaynaşması olayında iki veya

daha fazla hece kaynaşıp birleşirler ve ünlü uzamasına sebep olurlar. Neticede ilgili kelimelerin hece sayısında da eksilme olur (Korkmaz, 1994: 37) Bu tür uzunluklar yöre ağızlarında sık görülür.

Örnekler: böñ “bugün”, sîrek “seyrek”, bilemiycîñ “bilemeyeceğim”, Rum. lâna “lahana”, tükla “tavukla”, tâ “daha, okumâ “okumaya”.

Yöre ağızlarında iki kelimenin birleşip kaynaşması nedeni ile oluşan uzun ünlüler de tespit edilmiştir: bittâ “bir + daha”, brāngi “bir + hangi, herhangi bir”, bukā “bu + kadar”, nāpar “ne yapar”, nyābalım “ne yapalım”, ökut “o vakit”, nōkud “ne vakit”, töble “işte böyle”, töle “işte öyle”, töyle “işte öyle”, tū “işte o”, tūrda “işte orada”, Ar. bākide “belki de”.

Gelecek zaman çekiminde ek alma sırasında sistemli olarak uzun ünlü görülmektedir: acıkmaycîm “acıkmayacağım”, kılacîm “namaz kılacağım”, okuyuc “okuyacağım”, yapacîm “yapacağım”, yölicîm “öleceğim”.

1.1.2. Alıntı Kelimelerdeki Uzun Ünlüler

Orta Rodop Türk ağızlarının özelliklerinden biri Arapça ve Farsçadan ödünçlenen kelimelerde yer alan uzun ünlülerin çoğunlukla korunmasıdır.

Örnekler: ticāret “ticaret” < Ar. ticāret, hayāt “hayat” < Ar. hayāt, ĩmān “iman” < Ar. ĩmān, izānı “ezanı” < Ar. ezān, işāret “işaret” < Ar. işāret, imzā “imza” < Ar. imzā’, lāzım “lazım” < Ar. lāzım, mısāfir “misafir” < Ar. musāfir, mendīl “mendil” < Ar. mendīl, çuvāl “çuval” < Far. cuvāl, çāre “çare” < Far. çāre, hīç “hiç” < Far. hīç, nişān “nişan” < Far. nişān, tāze “taze” < Far. tāze.

Bulgarcadan ödünçlenen kelimelerde ise kelimenin aslında vurgulu olan hecede bulunan ünlünün uzadığı görülmektedir: Bul. spanāk спанак spanak “ıspanak”, Bul. dāje “daje üstelik”.

1.1.3. Türkçe Kelimelerde Asli/Birincil Uzunluklar

Gamer Terimleri Sözlüğü'nde asli uzunluk anlamı: "Herhangi bir ses değişiminin ortaya çıkarmadığı, Türkçe kelimelerin kök hecelerinde Ana Türkçe devrinden beri aslında var olduğu kabul edilen ünlü uzunluğu" şeklinde açıklanmıştır (Korkmaz, 1992: 15). Türkçedeki asli uzunluk meselesi uzun süre bilim adamlarının tartışma konusu olmuştur. Otto Böhtlingk tarafından 1848-1851 yılları arasında yazılmış olan *Yakutça Grameri* ile Türkçedeki asli uzun ünlülerin varlığı ilk defa ortaya çıkmıştır. Bu konu, ilerleyen zamanlarda Radloff, K. Foy, V. Grønbech, Z. Gombocz, J. Németh, G. J. Ramsted, N. Poppe, Ye. D. Polivanov, M. Räsänen, L. Ligeti gibi birçok Türkolog tarafından ele alınıp incelenmiştir. Bu incelemelerin esas meselesi Türkçedeki uzun ünlülerin asli olup olmadığı yönünde olmuştur (Tekin, 1995: 9-30). Ana Türkçede bulunduğu tahmin edilen ilk hecedeki asli uzun ünlüleri en iyi korumuş olan lehçe Türkmen Türkçesidir. Bu lehçedeki uzunluklar, batıda ilk olarak Aliviy ve Bööriyiv'in 1929 yılında Aşgabat'ta yayınladıkları *Orusça Türkmençe Sözlük "Rusça Türkmen Türkçesi Sözlük"* sayesinde öğrenilmiştir (Tekin, 1995: 64).

Batı Anadadolu ağızlarında birincil uzunluklarla ilgili ilk ciddi araştırmayı yapan Zeynep Korkmaz'dır. Korkmaz, bu ağızlarda birincil uzunlukların bulunduğunu belirtir. Bu araştırmasında farklı Batı Anadolu ağızlarından derlediği uzun ünlü içeren kelimelerin listesini vermiştir (Korkmaz, 1953: 197-203). Bununla beraber tespit ettiği uzun ünlülerin farklı düzeylerde korunduğu ve hangilerinin birincil hangilerinin ikincil uzun ünlü olduğunun yapılacak araştırmalar sonucunda ortaya çıkacağını belirtir (Korkmaz, 1953: 197-203).

Anadolu ağızları ile ilgili daha sonra yapılan incelemelerde de birincil uzun ünlülerin varlığı kabul edilmiş ve bu tür ünlülerin Batı Anadolu ağızlarında farklı seviyelerde korunduğu tespit edilmiştir (Erdem, 2008:

503). L. Karahan, Batı Grubu ağızlarının Birinci Grup ağızlarında birincil uzun ünlüleri koruyan kelime sayısının diğer ağızlara göre daha fazla olduğunu belirtmiştir (Karahan, 1996: 151). Bulgaristan Vidi Türk ağızlarını inceleyen Németh ise bu ağızda bulunan uzun ünlüleri alıntı kelimelerde bulunan uzun ünlüler olarak değerlendirmiştir (Németh, 2014: 46-47). Hüseyin Dallı, Kuzeydoğu Bulgaristan Milino ağızları ile ilgili yaptığı araştırmada kesin olmamakla beraber birincil uzun ünlü içeren kelimeler tespit etmiştir (Dallı, 1976: 72).

Bulgaristan Orta Rodop Türk ağızlarında asli uzunluk niteliğinde değerlendirilebileceğini düşündüğümüz uzun ünlü örnekleri: dēr "der", āri "arı", dōrt "dört", bā "evet", bū "bu", vār "var", yārın "yarın", kār "kar".

1.1.4. Vurgu ve Tonlama Sonucu Ortaya Çıkan Uzun Ünlüler

Türkçede ünlemler ses yapıları açısından; vurgu, ton ve ünlülerdeki uzunluklar ile öteki kelimelerden farklılık gösteren bir özellik taşıdıklarından, kelime yapıları, üzerindeki vurgu ve tonu belirginleştirmeye ve ünlülerini uzatmaya elverişlidir (Korkmaz, 2003: 1147). İncelenen bölge ağızlarında çok sık rastlanmasa da ünlemlerde uzayan ünlülerin var olduğu tespit edilmiştir.

Örnekler: ēy "seslenme bildiren bir ünlem", ēy "yer, mesafe, nesne belirten bir ünlem", tēy "yer bildiren bir ünlem", ā "şaşıрма, onaylama, itiraz bildiren bir ünlem", yāuv "hayret bildiren bir ünlem "yahu", ohō "tabii ki, hem de çok anlamında kullanılan ünlem".

1.2. Kısa Ünlüler

Kısa ünlüler, normal ünlülerin boğumlanma sürelerinden daha kısa bir sürede boğumlanan ünlülerdir (Korkmaz, 1992: 103). Kısalma olayı büyük bir çoğunlukla ı, i (u, ü) gibi az sesli dayanıksız dar ünlülerde kendini gösteren (Korkmaz, 1992: 161) bir fonetik olay olarak bilinmektedir. Ancak Bulgaristan Orta Rodop Türk ağızlarında en sık kullanılan kısa ünlülerin a

ve e geniş ünlülerinin kısa versiyonları olduğu tespit edilmiştir. İncelenen yörede kısa ünlülerin en belirgin şekilde Karabulak köyünde kullanıldığını teyit edebiliriz.

ã Ünlüsü

Kısa /a/ ünlüsü arka, düz, açık, kısa ses özellikleri olan bir ünlüdür. Bulgaristan Orta Rodop Türk ağızlarına özgü özellikle Karabulak köyünde sıklıkla kullanılan bir sestir. İncelenen dil malzemesinde toplam 1130 defa kullanıldığı, kelimenin başında ve ortasında olduğu gibi sonunda da yer aldığı tespit edilmiştir. Türkçe asıllı kelimelerde z, ğ, h seslerinin düşmesi sonucu ortaya çıktığı görülür. Yabancı asıllı kelimelerde ise kelimenin aslında bulunan uzun ünlünün aşırı kısılması sonucu ortaya çıktığı görülmektedir.

Türkçe asıllı kelimelerin başında: acık "azıcık", açlık "açlık", altın "altın", altı "altı sayısı" aıncam, aıni "hani", aıayla "arayla", aıri, aışada "aşağıda", altından "alt tarafından", aızımdan "ağızlarımdan", altından.

Türkçe asıllı kelimelerin ortasında: taıış, ayamız "ayağımız", bacı, başka, başladı, bayırlarda, bayram, çalış, yaptık

Türkçe asıllı kelimelerin sonunda: yapā "yapağı", başka, bayā "bayağı-oldukça, epey", istyarlaırsa "isterlerse", saıā "sana", yufka, ondā.

Yabancı asıllı kelimelerin başında: alemin "âlemin" Ar. 'âlem, aşı "asıl" < Ar. aşı, anecık "hanecik" < Far. hâne, ayvaınnarını "hayvanlarını" < Ar. hayvān.

Yabancı asıllı kelimelerin ortasında: sāde "yalnızca, sadece" < Far. sāde, laızım "lazım" < Ar. lāzim, kaıbul "kabal" < Ar. kaıbūl, cāmi < Ar. cāmi.

Yabancı asıllı kelimelerin sonunda: akırabā < Ar. akıribā, kaıvgā < Far. gaıvgā, saıā < Ar. şabāh, dūnya < Ar. dunyā, faızla < Ar. fazla.

ě Ünlüsü

Kısa /e/ ünlüsünün Bulgaristan Orta Rodop Türk ağızlarında bazı kelimelerin başında, ortasında ve sonunda yer aldığı tespit edilmiştir. Kelime içinde gerileyici benzeşme sonucu kısalma olduğu gözlemlenir. İncelenen metinlerde 176 defa kullanıldığı tespit edilmiştir.

Kelime başında: eştim “eltim”, eşek, eşmek. Kelime ortasında: vērsin “versin”, kēndi “kendi”, geşdim “geldim”. Kelime sonunda: bŭlē “böyle”, sādē “sadece”, sēnē “sene”.

ı Ünlüsü

Kısa /ı/ ünlüsü Bulgaristan Orta Rodop Türk ağızlarında kelimenin ortasında ve sonunda yer alır. İncelenen metinlerde 13 defa kullanıldığı tespit edilmiştir. Kelime ortasında: öynaycŭn “ oynayacaksın”, yapmŭřık “yaptık”, kŭzçāzları “kızcağızları”, ayaklarŭm “ayakarım”, lařŭm < Ar. lāzim. Kelime sonunda: cadŭ “cadı”, altŭ.

ĩ Ünlüsü

Kısa /i/ ünlüsü Bulgaristan Orta Rodop Türk ağızlarında çok nadir rastlanan bir ünlü türüdür. İncelenen dil malzemesinde 8 defa kullanıldığı tespit edilmiştir.

Türkçe kelimelerin ortasında ve sonunda yer almaktadır: řindŭ “şimdi”, niçŭ “niçin”, bŭř.

Arapça asıllı kelimelerde kelimenin ortasında aslen uzun olan ünlünün yerinde görülür: dŭnŭmizde “dinimizde” < Ar. dŭn, vařŭfemizi “vazifemizi” < Ar. vařŭfe, itŭbarsız “itibarsız” < Ar. i‘tibār.

o Ünlüsü

Kısa /o/ ünlüsü Bulgaristan Orta Rodop Türk ağızlarında oldukça nadir rastlanan bir ünlü sestir. İncelenen metinlerde toplam 8 defa kullanıldığı tespit edilmiştir.

Türkçe kelimelerin başında ve ortasında, alıntı bir kelimenin de ortasında yer aldığı görülmüştür. Kelime başında: öri "oraya". Kelime ortasında: köyünların "koyunların", böri "buraya", grohoŋnodan "grohotnodan-köy ismi", Farsça asıllı kelimedede: zörakiydi "zorakiydi".

ö Ünlüsü

Kısa /ö/ ünlüsü Bulgaristan Orta Rodop Türk ağızlarında oldukça nadir rastlanan bir ünlü çeşididir. İncelenen dil malzemesinde toplam 7 defa kullanıldığı görülür. Kelimenin başında ve ortasında bulunduğu tespit edilmiştir. Kelime başında: örenelim "öğrenelim". Kelime ortasında: söylemezdi "söylemezdi", götürür "götürür", töle "işte öyle".

u Ünlüsü

Kısa /u/ ünlüsü Bulgaristan Orta Rodop Türk ağızlarında bazı kelimelerin başında ve ortasında yer aldığı tespit edilmiştir. İncelenen dil malzemesinde toplam 60 defa kullanıldığı tespit edilmiştir. Türkçe kelimelerde olduğu gibi yöre ağazına girmiş yabancı kelimelerde yer aldığı da görülmüştür. Kelime başında: ũdaliok "odalık, odası oaln", ũca "hoca". Kelime ortasında: tuŋnarı "işte onları", duŋandırladı "dolandırıcılardı", dokŋz "dokuz", burda "burada". Yabancı kelimelerde: stuŋpanstvonun "Bul. стопанство – tarım işletmesi"

ü Ünlüsü

Kısa /ü/ ünlüsü Bulgaristan Orta Rodop Türk ağızlarında kelimenin başında ve ortasında bulunur. İncelenen dil malzemesinde toplam 24 defa kullanıldığı tespit edilmiştir. Kelime başında: ũle "öyle". Kelime ortasında: yüsek "yüksek", düšek "döşek", büle "böyle", yüräm "yüreğim".

1.3. Boğumlanma Yerleri Farklılaşan Ünlüler

á Ünlüsü

/a - e/ arası ses değeri olan /á/ ünlüsü Orta Rodop Türk ağızlarında daha çok Karabulak köyünde olmak üzere kelimenin ortasında ve sonunda yer alır. Kelime ortasında: yekársin “ekersin”, istársa “isterse”, ingámıla, nárdá, kimsámiz, yölçársin. Kelime sonunda: cenâzesiná “cenazesine”.

ı Ünlüsü

/ı - i/ arası ses değeri olan /ı/ ünlüsü Orta Rodop Türk ağızlarında nadir görülen bir ünlüdür. Türkçe kelimelerin başında ve sonunda, yabancı kelimelerin ortasında yer aldığı görülür. Kelime başında: íslarlar “ıslarırlar”. Kelime sonunda: báci “bacı”. Yabancı asıllı kelimelerde: yılaç “ilaç”.

ó Ünlüsü

/o - ö/ arası ses değeri olan /ó/ ünlüsünün Orta Rodop Türk ağızlarında sadece bir kelimenin telafuzunda kullanıldığı tespit edilmiştir. Kelime ortasında: tyóyle “işte öyle”.

ú Ünlüsü

/u - ü/ arası ses değeri olan /ú/ ünlüsü Orta Rodop Türk ağızlarında çok sık rastlanmayan bir ünlü çeşididir. Kelimenin ortasında ve sonunda yer aldığı tespit edilmiştir. Kelime ortasında: gyúttürdü “güttürdü”, yúç “üç”. Kelime sonu: tyú “işte o”. Yabancı asıllı kelimelerde: mevlút “mevlit”.

â Ünlüsü

/a - e/ arası ses değeri olan /â/ ünlüsünün Orta Rodop Türk ağızlarında kelimenin ortasında yer aldığı tespit edilmiştir. Kelime ortasında: yarátmış “yaratmış”, kârı “karı”, olmaycák “olmayacak”, kávirırım “kavururum”.

è Ünlüsü

/e – i/ arası ses değeri olan /è/ ünlüsü Orta Rodop Türk ağızlarında kelimenin başında bulunur. Türkçe kelimelerde olduğu gibi yabancı asıllı kelimelerde de yer aldığı tespit edilmiştir. Kelime başında: év, éskiden “eskiden”, étsin “etsin”, ékin, énişte. Kelime ortasında: déiştirdiler “değiştirdiler”, dèdi “dedi, gètiri “getirir”, bèni “beni”, yèdinci “yedinci”, dèmiş “demiş”, sènin “senin”, sèkiz “sekiz”. Yabancı kelimelerde: şèy, èziyet “eziyet”, tèneydik “taneydik”.

ò Ünlüsü

/o - u/ arası ses değeri olan /ò/ ünlüsü Orta Rodop Türk ağızlarında çok sık kullanılan bir sestir. Kelimenin başında, ortasında ve sonunda yer alır. Genellikle sıfat ve tekil üçüncü kişiyi gösteren zamir “o” kelimelerinin “ò” olarak telafuz edildiği tespit edilmiştir. Kelime başında: ónнар “onlar zamir, ókarı “yukarı, óraq, ókut “o vakit”, órda “orada. Kelime ortasında: çòcuk, bòbamı “babamı”, tòplanırdı, kòvsun. Kelime sonunda: tyò “işte o”. Yabancı asıllı kelimelerde: Rumca asıllı: kònsulòs “konsolos”.

ö Ünlüsü

/ö – ü/ arası ses değeri olan /ö/ ünlüsü Orta Rodop Türk ağızlarında kelimenin başında ve ortasında yer almaktadır. Kelime başında: örendim “öğrendim”, öfkelense “öfkelense”, öküz “öküz”, öle “öyle”. Kelime ortasında: gösterdik “gösterdik”, köylerde “köylerde”, kötü “kötü”, yöldü “öldü”.

ä “açık e” Ünlüsü

Açık e ses değeri olan /ä/ ünlüsü Orta Rodop Türk ağızlarında kelimenin ortasında ve sonunda yer alır. Kelime ortasında: yerkän “erken”, edärim “ederim”, gidälä “giderler”. Kelime sonunda: türkiyä “Türkiye”, tölä “işte öyle”, yemä “yemeye”. Yabancı kelimelerde: Ar.: yeväl “evvel, geçmi zamanda”.

1.4. İkiz Ünlüler

İki vokalin yan yana gelmesi Türkçede çok nadir bir hadise olup aradaki konsonantın erimesi neticesinde ortaya çıkabilir: soğuk souk gibi (Ergin, 2013: 52). Anadolul ve Rumeli ağızlarında da ünlü düşmesi ya da hece sonlarındaki y, v ünsüzleri ile yalın veya eklerle genişletilmiş kelimelerin iç seslerindeki y, v, ğ, h ünsüzlerinin eriyip kaybolmaları dolayısıyla yan yana gelen ünlüler, tek bir nefes baskısı altında birleşerek ikiz ünlüleri oluştururlar (Korkmaz, 1992: 85).

Orta Rodop Türk ağızlarından derlediğimiz örnekleri incelediğimizde ünlü ikililerinin altta belirtilen sebeplerle oluştuklarını söyleyebiliriz:

1. Ödünçlenen yabancı asıllı kelimelerdeki ünlü ikililerin kalıntısı sonucu: aileler, āile, allāe "allaha", çāuv "çao – güle, güle", dāim, doālar "dualar", peene "müzik dersi", stroitelstvo "inşaatçılık", udeala "battaniyeler, viobšte "hiç", voenna "askerî".

2. Ödünçlenen yabancı asıllı kelimelerden ünsüz düşmesi sonucu: austoS "ağustos", āududu "ahududu", cāiliz "cahiliz", doulla "davulla".

3. Ödünçlenen yabancı asıllı kelimelerde ünlü değişimleri sonucu: feerceni "feraceni" < Ar. ferāce.

4. Türkçe kelimelerde ünsüz düşmesi sonucu: bayramda, braīm "bırakayım", brāin "bırakın", çou, deişti, doum, düün, sāardık, souk, yourt.

5. Vurgu sebebiyle gereğinden fazla uzatılarak söyleyiş sonucu: buütün "bütün".

6. Eklerde ünlü türemesi sonucunda: yapınca "yapınca", kafalarına, çıkımi, gittiik.

1.4.1. Alçalan İkiz Ünlüler

Birinci ögesi vurgulu veya daha sürekli, ikinci ögesi birinciye kıyasla daha dar ve süreksiz olan ikiz ünlüler alçalan ikiz ünlülerdir (Korkmaz, 1992: 85). İncelenen yöre ağızlarında tespit ettiğimiz örnekler: sāardık,

āududu “ahududu”, cāiliz, brāin “bırakın”, doum, āile, allāe “allaha”, çāuv “чao – güle, güle”, dāim, deişti, buütün “bütün”, yapınca “yapınca”.

1.4.2. Yükselen İkiz Ünlüler

Yükselen ikiz ünlüler, alçalan ikiz ünlülerin karşıtıdır. Yan yana gelen iki ünlüden ikinci sıradakinin açıklığı, vurgusu ve süresi ondan önce gelen ünlüye göre daha fazladır. İncelemiş olduğumuz metinlerde tespit edilen örnekler şunlardır: doālar “dualar”, düün “dügün”, udeala “battaniyeler”, vıobşte “hiç”, braīm “bırakayım”, kafalarınıa, maşıanda “makinada”.

1.4.3. Eşit İkiz Ünlüler

Eşit ikiz ünlüler her iki ögesindeki ünlü aynı ve boğumlanma süresi eşit olan ünlülerdir. Bunlar seyrek rastlanan ünlü türüdür (Korkmaz, 1992: 86). Yöre ağızlarında sadece iki örnekte bulunduğu tespit edilmiştir: peene “müzik dersi”, gittiik.

2. Ünlü Uyumları

Ünlü uyumu bir kelimedeki ünlü seslerin çeşitli bakımlardan birbirlerine uyması hadisesidir. Türkçede, köklerde olsun, kök ve eklerde olsun, bir kelimenin bütün ünlü sesleri çeşitli bakımlardan birbirlerine benzer. Öyle ki bir kelimenin ilk hecesindeki ünlünün özellikleri nasılsa ondan sonraki hecelerin ünlülerinin özellikleri de öyle olur. Bir kelimenin ünlüleri arasında açık bir uygunluk bulunur. Bu ünlü uygunluğu kalınlık incelik ve düzlük yuvarlaklık bakımlarından olmak üzere iki nokta etrafında toplanır. Bu nedenle iki türlü ünlü uyumu vardır kalınlık incelik uyumu, düzlük yuvarlaklık uyumu (Ergin, 2013: 70).

Ünlü uyumu, Türkçe kelimelerde kök hece ünlülerinin taşıdıkları kalınlık incelik, düzlük yuvarlaklık niteliklerine göre öteki hecelerin ünlülerine yaptığı etki sonucunda ortaya çıkan benzeşme sistemidir

(Korkmaz 1992: 161). Bu şekilde belirlenen ünlü uyumu kurallarını yöre ağızlarında tespit etmiş olduğumuz örneklerle inceleyelim.

2.1. Kalınlık İncelik Uyumu

Kalınlık incelik uyumu Türkçede bir kelimedeki ünlülerin kalınlık incelik bakımından birbirine uygun olmasıdır. Bu uyum Türkçenin her devrinde çok kuvvetli olarak hâkim bulunan bir kuraldır. Türkçenin en büyük fonetik özelliğini bu kural teşkil eder (Ergin, 2013: 70-71). Bu önemi sebebiyle de “Büyük Ünlü Uyumu” olarak da ifade edilir. Büyük ünlü uyumu, yalın veya eklerle uzatılmış olan Türkçe kelimelerde, ilk hecede bulunan ünlünün taşıdığı kalınlık incelik niteliğinin ondan sonraki hecelerde de devam etmesi kuralıdır (Korkmaz, 1992: 30).

İncelemiş olduğumuz yöre ağızlarında kalınlık incelik kuralında hem uyumsuzluğa hem de uyuma rastlamak mümkündür. Aşağıda belirtilen koşullar altında yazı dilinin büyük ünlü uyumuna aykırı düşen kelimelerinin araştırılan yöre ağızlarında karşılıkları:

1. Dudak ünsüzlerinin etkisiyle ikinci heceleri yuvarlaklaşan kelimelerde büyük ünlü uyumu korunur: babuÇ, çabuk, yāmır “yağmur”, tavuğ.

2. -ki iyelik ekinde büyük ünlü uyumu: aşaki, aşşaki, uçarıkı, şındıkı, kâşıkı “karşıkı”, söraki, kârşıkı, önunkü, sonunki.

3. Yazı dilinde büyük ünlü uyumu kuralları dışında kalan -iken ve -ken eklerinin Orta Rodop ağızlarında bu eklerin uyuma giren örnekleri olduğu gibi: kızkan, küçükken, uyuma girmeyen örnekleri de görülür: gençkan, küçükkan, çocukken, yasaçken.

4. -leyin ekinde büyük ünlü uyumu: gündüzleyin, sabāleyin, ayşannayı “akşamleyin”, ayşanleyi.

5. ile edatında büyük ünlü uyumu: Yöre ağızlarında -nan şeklini alarak n ile biten Türkçe ve alıntı kelimelere eklenen ile edatı büyük ünlü uyumu kuralına uymamaktadır. Örnekler: ayvannan, ayvanarınnan, çiçeklerinnan, birisinnan, ezannan.

Yöre ağızlarında -lan şeklini alarak Türkçe ve alıntı kelimelere eklenen ile edatı büyük ünlü uyumu kuralına uymamaktadır. Eklendiği kelimenin ünlüleri ince de olsa, kalın da olsa her şekilde -lan olarak eklenir. Örnekler: gözüm lan, iSap lan, iş lan, işlemekler lan, katrancılık lan, kırım lan, mektup lan, onnar lan, saman lan, şinik lan, taş lan, telefonnar lan, yel lan, öküz lan, beygir lan, öküzler lan, pulluk lan, onun lan.

Yöre ağızlarında sonunda ünlü harf olan Türkçe ve alıntı kelimelere ylan, yla/ yle şeklini alarak eklenen ile edatının büyük ünlü uyumu kuralına genel olarak uyduğu ancak bazı durumlarda her iki şeklin de kullanıldığı görülmektedir.

- ylan eki alan kelimeler: maşınıylan, okkaylan, paraylan.

- yla eki alan kelimeler: okkayla, yumurtayla.

-yle eki alan kelimeler: sürgüyle.

Her iki -yla/-yle şeklinin de kullanıldığı örnekler: neyla, neyle, fereceyla, fereceyle.

Yöre ağızlarında la/le şeklini alarak ünsüzle biten Türkçe ve alıntı kelimelere eklenen ile edatının büyük ünlü uyumu kuralına bazı durumlarda uyduğu, bazı durumlarda uymadığı, bazı durumlarda ise her iki şeklin de kullanıldığı görülmektedir. Genel olarak eylim büyük ünlü uyumu kuralına uyulmadığı yönündedir.

-la eki alan kelimeler: şeyla, onnarla, onunla, öküzlerla, top la, yella, yellikla, beygir la, yeltim la, yet la, yi pl a, yürek la, beygirler la, bubam la.

-le eki alan kelimeler: yellikle, peynirle, siyâsetle, şeylerle, şeyle, beygirle, beygirlerle, bubamle, bubannarle.

Her iki şeklin de kullanıldığı görülen örnekler: öküzle, öküzla, beygirle, beygirle, bubamla, bubamle.

6. -imiş ekinde büyük ünlü uyumuna uyan örnekler olduğu gibi uymayan örnekler de görülür: alımış, acımış "acımış merhamet etmiş", dimiş, verilmiş, vemiş, vermezmiş, yakılmış, yakışmazmış, yanmış, yapmamış, yapamamış, yaparmış, yaparmışlar, yapmamış, yapmış yaşındaymışım, yevlenmiş, yevliymişim, brâmiş "bırakmış", dönmüş, gitmemişik, işlemişik, kaçmış, dokurmuşlar, kaçarmışlar, okurmuşlar.

7. - ise ek eyleminin büyük ünlü uyumuna girdiği örnekler olduğu gibi girmedikleri örnekler de mevcuttur: ekersen, edersen, edersâ, deştirmezsensin, durmazlarsa, dönersak, dördüysa, dilâsa, dıkersan, deyersaydı, çözmeydün, çözersen, çıkmazsan, çıkarsaydı, çıkarsan, beyandiseydi.

8. Şimdiki zaman ekinde büyük ünlü uyumu: yaşıyî "yaşıyor", yaşıyörüm "yaşıyorum", yazör "yazıyor", okuyî "okuyor".

9. Yabancı sözcüklerde büyük ünlü uyumu: vajnu "önemli" < Bul. важно, vaqıt, eval"evvel".

10. Büyük ünlü uyumuna uymayan diğer örnekler: böyle "böyle", eptan "hepten, tamamen", güzyal "güzel, iki "iki sayısı", delik "delik", dikiş.

Görülen geçiş zaman 1. çoğul kişi -ık eki büyük ünlü uyumu kuralına uymamaktadır. Örnekler: derdik, geldik, gittik, ettik, istedik, etmedik, ekerdik, ederdik, dedik, dönmedik.

Karabulak, Gövren ve Grotna köylerinde de geniş zaman 1. çoğul kişi eki -ık şeklinde büyük ünlü uyumu kuralına uymaksızın ince ünlü içeren kelimelere de eklenir. Örnekler: ekmeyik "ekmeyiz", etmeyik "etmeyiz", pişirmeyik "pişirmeyiz", derik "deriz".

Geniş zaman 1. çoğul şahıs olumsuz eki büyük ünlü uyumuna uymamaktadır. Örnekler: dönemeyik “dönemeyiz”, gidemeyik “gidemeyiz”.

İsmlere getirilen bazı ekler de büyük ünlü uyumu kuralına uymamaktadır. Örnekler: dermena, evda, enselerinda, evdeyik, mektepteydik.

Çelikli, Fotan ve Yeni Mahalle köylerinde bazı fiil çekim ekleri de büyük ünlü uyumuna uymamaktadır: açılmadıydı, ayrıldıydı, doyurudiler, dolanıdiler, dādırdiler, doğurdik. Standart Türkçede büyük ünlü uyumuna uyulmadan kullanılan kiraz ve elma kelimeleri yöre ağızlarında bu kurala uyularak kirez ve alma şekillerinde söylenmektedir.

2.2. Düzlük Yuvarlaklık ve Darlık Genişlik Uyumu/Küçük Ünlü Uyumu

Türkçe kelimelerin ilk hecelerindeki ünlülerin düz veya yuvarlak oluşlarına göre onu takip eden hecelerdeki ünlülerin, kelimenin ilk hecesi düz ünlülü ise düz, yuvarlak ünlülü ise dar yuvarlak veya geniş düz olarak gelmesi kuralına küçük ünlü uyumu kuralı denir (Korkmaz, 1992: 104). Küçük ünlü uyumu, Batı Türkçesinin son çağları ile bugünkü Türkiye Türkçesinde güçlü bir ses kuralı olarak yaşamaktadır (Ediskun, 2017: 80). Yazı dilinde küçük ünlü uyumuna uymayan kelimelerin incelenen yöre ağızlarındaki durumlarını görelim:

çabık “çabuk” ve yāmır “yağmur” kelimelerinin kullanımında yazı dilinin aksine yöre ağızlarında küçük ünlü uyumu kuralına uyulmaktadır. Tavuk ve armut kelimelerinin kullanımında yazı dilinde de olduğu gibi kurala uyulmamaktadır. Yöre ağızları incelememizde yöreye özgü, genelde ünlü veya ünsüz düşmesi sonucu oluşan ve düzlük yuvarlaklık kuralına uyulmayan kelimeler de tespit edilmiştir: bori “buraya”, buriy “buraya”, oriy “oraya”, çoi” çoğu”, görīm” göreyim”, olīm “olayım”.

Yazı dilinde uyumu bozan şimdiki zaman -yor ekinin yöre ağızlarında uyuma girdiği gibi uyumu bozduğu da görülür: yaşıyī “yaşıyor”, yaşıyōrum “yaşıyorum”, yazōr “yazıyor”, okuyī “okuyor”. Alıntı kelimelerde çoğunlukla küçük ünlü uyumu kuralına uyulmadığı görülmektedir: çünkü, gudej “nişan”, oriz “pirinç”, oblitsofka “dış kaplama”, obštinski “belediyeye ait olan”, vtori “ikinci”, polis, lyutinitsa “salça”, nuvinilerini “haberlerini”.

3. Ünlülerle İlgili Ses Olayları

3.1. Ünlü Değişmeleri

“Ünlüler, benzeşerek dilin kurallarına uygun bir şekilde ünlü uyumunu oluştururlar. Bazı durumlarda da kelimelerdeki ünlüler aykırılarak değişikliğe uğrarlar. Bu durumda ünlü uyumu bozulur. Bunda kelimedeki ünsüzlerin baskın bir rolü vardır.” (Coşkun, 2021: 23). Türkçedeki ünlü değişmelerinin anlam etkisi yoktur (Korkmaz, 1992: 159).

3.1.1. Kalın Ünlülerin İncelmesi

Ağız boşluğunun arka bölümünde ve dilin arka bölümünün damağa doğru yükseltilmesiyle çıkarılan kalın ünlülerin, ağız boşluğunun ön bölümünde ve dilin ön bölümünün damağa doğru yükseltilmesiyle çıkarılan ince ünlü durumuna gelmesi olayı incelleme olarak adlandırılır (Karaağaç, 2018: 81). Öndamaklaşma olarak da bilinen bu ses olayı Balkan Türk ağızlarında daha çok ilk hecede görülür (Sultanzade, 2013: 449). İncelenen yöre ağızlarında tespit edilen örneklerde de genelde ilk hecede olduğu görülür: çibanı < çiban < DLT çıbıkan, mihtar < Ar. muhtâr, tene “tane” < Far. dâne, yeşil < DLT yaşıl, bıç (mek) < DLT bıç, yörüdü < DLT yorıdı, altıncıya < altıncıya.

3.1.2. İnce Ünlülerin Kalınlaşması

Ağız boşluğunun ön bölümünde ve dilin ön bölümünün damağa doğru yükseltilmesiyle çıkarılan ince ünlülerin, ağız boşluğunun arka

bölümünde ve dilin akra bölümünün damağa doğru yükseltilmesiyle çıkarılan kalın ünlüye dönüşmesi durumu kalınlaşma olarak bilinir (Karaağaç, 2018: 82). İncelenen yöre ağızlarında ince ünlülerin kalınlaşması örnekleri: ıķı < iki, bāça "bahçe" < Far. bāğçe,yānı "yahni" < Far. yaħnī, gomer "gömer" < DLT kömdi, istársa "isterse", nárda "nerede", naçalnık "yönetici" < Bul. naçalnik, neysa "neyse", geçar "geçer", gyáldiler "geldiler", ingámıla "yengemle", kimsámiz "kimsemiz", yávlı "evli".

3.1.3. Geniş Ünlülerin Daralması

Özellikle ö > ü değişimi Anadolu ağızlarında nadir olmasına rağmen Balkan ağızlarında oldukça sık görülür. Özellikle Adakale ve Bulgaristan Türk ağızları bu yönde özellik taşımaktadır (Caferoğlu, 1964: 15). Daralma Rumeli ağızlarına özgü olan bir ses olayıdır (Bayraktar ve Sandalyeci, 2018: 273). İncelenen yöre ağızlarında da en sık görülen fonetik olay ünlü daralmasıdır. Türkçe asıllı kelimelerde olduğu gibi alıntı kelimelerde de görülür: üle < öyle, üsüz < DLT ögsüz, çürek < DLT çörek, gütürüdük < DLT kötürdi, üküz < öküz, biyaz < Ar. beyāz, pñir < Far. penir, ĩzan "ezan" < Ar. ezān, tilifonda < telefonda, tilivizur(da) < Bul. телевизор, biygiri < Far. bārgir, savışır < DLT savaşdı, buba < baba, kumpres "pansuman" < Bul. kompres, salıncık < salıncak.

3.1.4. Dar Ünlülerin Genişlemesi

Kelime içindeki dar sıradan ı, i, u, ü ünlülerinin çeşitli sebeplerle boğumlanma özellikleri bakımından geniş sıradan a, e, o, ö ünlülerine dönüşmesi ünlü genişlemesi ses olayı olarak bilinir (Korkmaz, 1992: 160). Yöre ağızlarında çok sık olmasa da örneklerine rastlanan bir ses olayıdır: boday < DLT buğday, borada < burada, kuçük < küçük, yuç < üç, gyúttürdü "götürdü", mevlut < Ar. mevlid.

3.1.5. Yuvarlak Ünlülerin Düzleşmesi

Küçük ünlü uyumu olarak bilinen dudak benzeşmesinin düz ünlülerden sonra düz ünlülerin gelmesi yönündeki gelişmesinde, çeşitli etkenlere bağlı ses değişimiyle kök kelimedeki yuvarlak ünlünün düz sıraya geçmesi düzleşme hadisesidir (Korkmaz, 1992: 50). Bulgaristan Orta Rodop Türk ağızlarında bu fonetik olayın örnekleri yalnız alıntı kelimelerde görülmektedir: mihtar < Ar. muhtâr, arzı < arzu < Far. ârzû, zirna < zurna < Far. surnây.

3.1.6. Düz Ünlülerin Yuvarlaklaşması

Düz bir ünlünün, yanındaki ünsüzün etkisiyle yuvarlak sıradan ünlüye dönüşmesine yuvarlaklaşma olayı denir. Bu olay daha çok b, m, v gibi dudak ünsüzlerinin yuvarlaklaştırma etkilerine bağlanmaktadır. Dudak ünsüzlerinin yanlarında bulunmadıkları hâlde düz ünlüsü yuvarlaklaşmış kelimeler Anadolu ağızlarında vardır (Korkmaz, 1992: 174). Bulgaristan Orta Rodop Türk ağızlarında az da olsa yuvarlaklaşma örnekleri görülmektedir: buba, bobam < baba, doul < davul < Ar. tabl, müvlüt < Ar. mevlid, bunu < OA bunı.

3.1.7. Benzeşme

Bir kelimde yan yana gelen veya biraz aralıklı olarak bir arada bulunan iki sestən birinin diğereine tesir ederek onu kendine benzettiği hadiseye benzeşme denir (Ergin, 2013: 52).

3.1.7.1. Gerileyici Benzeşme

Söz içindeki seslerden birinin kendinden önce gelen sesi etkileyerek çıkış yeri ve biçimi bakımından kısmen veya tamamaen kendine benzetmesi gerileyici benzeşme olayıdır (Karaağaç, 2018: 66). Yöre ağızlarında tespit edilen örnekler: giyim < geyim < keyim < OA kedim, üsüz < DLT ögsüz, kumpres “pansuman” < Bul. компрèc, gütürüdük < DLT kötürdi.

3.1.7.2. İlerleyici Benzeşme

Söz içindeki seslerden birinin kendinden sonra gelen sesi etkileyerek çıkış yeri ve biçimi bakımından kısmen veya tamamaen kendine benzetmesi gerileyici benzeşme olayıdır (Karaağaç, 2018: 66). Yöre ağızlarında tespit ettiğimiz ilerleyici benzeşme örneklerinden bazıları: altın < OA altun, ileri < OA ilgerü, için < içün < OA üçün, artık < OA artuk, beri < OA berü, erik < DLT erük, içki < DLT içkü, çarık < DLT çaruk, karşı < DLT karşı, tilki < DLT tilkü, bunu < OA bunu.

3.1.8. Ünlü Aykırılışması

Kelimedeki benzer seslerin zamanla birbirlerini itmesi aykırılışma hadisesini oluşturur ve bu hadisede çoğunlukla komşu seslerin etkisi vardır (Coşkun, 2021: 42). Aykırılışma terimi, benzeşmenin tam tersi bir ses olayını ifade etmek için kullanılır (Özçelik, 2002: 143).

İncelediğimiz yöre ağızlarında genellikle alıntı kelimelerde var olduğu görülmektedir. Örnekler: buba < baba, horōz < Far. ḥorūs, āni < hani < OA hanı, kısmet < Ar. kısmet, kampoṭ < “komposto” İt. composto, mantu < Bul. manto “pardösü”.

3.2. Ünlü Düşmesi

Ünlü düşmesi, vurgusu az olan veya vurgusuz hâle gelen ünlülerin düşmesi hadisesidir (Coşkun, 2021: 44). Bulgaristan Orta Rodop Türk ağızlarında ünlü düşmesi ses olayının örnekleri görülmektedir: sırgan < ısrırgan, oriy < oraya, buriy < buraya, olcık < olacak, orda < orada, otbüs < Bul. avtobus < Fran. autobus, nerde < nerede, nerdiysa < neredeyse, nasıl < ne+asıl, fülbe < filibe, dakka < Ar. dakīka.

3.3. Ünlü Türemesi

Bilinen veya bilinmeyen fonetik sebeplerle bazı kelimelerin ön, iç ve son seslerinde bazı ünlüler ortaya çıkmaktadır. Bu hadiseye ünlü türemesi

adı verilmiştir (Gülensoy, 1984: 115). Bu fonetik olayın örnekleri Bulgaristan Orta Rodop Türk ağızlarında az görülür: *isliven* < *sliven*, *amica* < *amca*, *avulum* < *Rum. avlu*, *alamanda* < *almanda*. Eklerde ünlü türemesi: *yapınca* “*yapınca*”, *kaşalarına* “*kafalarına*”, *gittiik*.

Sonuç

1. Bulgaristan Orta Rodop Türk ağızlarında uzun ünlüler sık kullanılan ünlülerdendir. Bu ünlülerden en sık kullanılan ünlü /uzun a / *ā* ünlüsüdür. Arapça ve Farsçadan ödünçlenen kelimelerde yer alan uzun ünlüler çoğunlukla korunur. Bulgarcadan ödünçlenen kelimelerde ise kelimenin aslında vurgulu olan hecede bulunan ünlünün uzadığı tespit edilmiştir. Aynı zamanda *ğ*, *r*, *n*, *k*, *l*, *y*, *h* ünsüzlerinin düşmesi, hece kaynaşması ve iki kelimenin birleşmesi sonucu oluşan ikincil uzunluklar da mevcuttur. Bunların yanında gelecek zaman çekiminde ek alma sırasında sistemli olarak uzun ünlü görülmektedir.

2. Yöre ağızlarında asli uzunluk niteliğinde değerlendirilebileceğini düşündüren uzun ünlülü örnekler tespit edilmiştir: *dēr* “*der*”, *ār* “*arı*”, *dōrt* “*dört*”, *bā* “*evet*”, *bū* “*bu*”, *vār* “*var*”, *yārın* “*yarın*”, *kār* “*kar*”.

3. Bulgaristan Orta Rodop Türk ağızlarında en sık kullanılan kısa ünlüler /a/ ve /e/ geniş ünlülerinin kısa versiyonlarıdır. Ünlü kısalması özellikle Karabulak ağzının karakteristik özelliğidir.

4. o - u arası ses değeri olan *ō* ünlüsü yöre ağızlarında çok sık kullanılan bir sestir.

5. Ünlü türemesi ve ünlü yuvarlaklaşması nadir rastlanan ses olaylarıdır.

6. Ünlü düzleşmesi ve ünlü aykırılışması genellikle alıntı kelimelerde tespit edilmiştir.

7. Rumeli ağızlarına özgü olan geniş ünlülerin daralması ses olayı yöre ağızlarında da sık görülür.

8. Kalın ünlülerin incilmesi, tespit edilen örneklerde genelde ilk hecededir.

9. Yöre ağızlarında kalınlık incelik kuralında hem uyumsuzluğa hem de uyuma rastlamak mümkündür. Dudak ünsüzlerinin etkisiyle ikinci heceleri yuvarlaklaşan kelimelerde büyük ünlü uyumu korunur: babuÇ, çabuk, tavuk.

10. -ki iyelik ekinde büyük ünlü uyumuna giren örnekler olduğu gibi kuralı bozan örnekler de görülür: aşaki, aşşaki, uşarkı, şindiki, kışiki "karşiki", söraki, kârşiki, önünkü, sonunki.

11. Yazı dilinde büyük ünlü uyumu kuralı dışında kalan -iken ve -ken eklerinin Orta Rodop ağızlarında bu eklerin uyuma giren örnekleri olduğu gibi: kızkan, küçükken, uyum dışı kalan örnekleri de vardır: gençkan, küçükkan, çocukken, yasakken; -leyin eki büyük ünlü uyumuna girmez: sabāleyin, ayşanleyi.

12. Yöre ağızlarında -nan/- lan/- la/-le /-yla/-yle/-ylan şekillerini alan i-ile edatı genel olarak büyük ünlü uyumu kuralına aykırıdır.

13. -imiş ekinde büyük ünlü uyumuna uyulan örnekler olduğu gibi uyulmayan örnekler de görülür: ācımış "acımış merhamet etmiş", dimiş, verilmiş, doçurmuşler, kaçarmışler, oçurmuşler.

14. -ise ek eyleminin büyük ünlü uyumuna girdiği örnekler olduğu gibi girmediği örnekler de mevcuttur: ekersen, dörduysa, dişsa, edersā.

15. Görülen geçmiş zaman 1. çoğul kişi -ık eki kullanımında büyük ünlü uyumu kuralına uyulmamaktadır: geldık, gittık, ekerdik.

16. Karabulak, Gövren ve Grotna köylerinde de geniş zaman 1. çoğul kişi eki -ık şeklinde büyük ünlü uyumu kuralına aykırı olarak ince ünlü içeren kelimelere de eklenir: pişirmeyık, derık.

17. Geniş zaman 1. çoğul şahıs olumsuz eki büyük ünlü uyumu kuralı dışında kalır: dönemeyık, gidemeyık.

18. İsimlere getirilen bazı ekler büyük ünlü uyumu kuralına uymamaktadır: dermena, evda, enselerinda.

19. Çelikli, Fotan ve Yeni Mahalle köylerinde bazı fiil çekim ekleri büyük ünlü uyumu kuralına aykırıdır: açılmadıydı, ayrıldıydı, doyurudiler, dolandılder.

20. Standart Türkçede büyük ünlü uyumu kuralı gözetilmeksizin *kiraz* ve *elma* şekillerinde kullanılan kelimeler yöre ağızlarında bu kurala uyularak kirez ve alma şekillerinde söylenmektedir.

21. Yöre ağızlarında düzlük yuvarlaklık uyumu kuralına uyan kelimeler olduğu gibi bu kurala aykırı kelimeler de mevcuttur: çabık, “çabuk” ve yāmır “yağmur” kelimeleri yazı dili aksine yöre ağızlarında küçük ünlü uyumu kuralına uymaktadır. tavuğ ve armut kelimeleri yazı dilinde de olduğu gibi kural dışı kalır. Yazı dilinde düzlük-yuvarlaklık uyumunu bozan şimdiki zaman -yor ekinin yöre ağızlarında uyuma girdiği gibi uyumu bozduğu da görülür.

22. Yöre ağızlarında ünlü ikililerinin şu sebeplerle ortaya çıktığı görülmektedir: Ödünçlenen yabancı asıllı kelimelerdeki ünlü ikililerin kalıntısı, ödünçlenen yabancı asıllı kelimelerde ünsüz düşmesi, ödünçlenen yabancı asıllı kelimelerde ünlü değişimleri, Türkçe kelimelerde ünsüz düşmesi, vurgu sebebiyle gereğinden fazla uzatılarak söyleyiş ve eklerde ünlü türemesi.

Etik Beyan

Bu çalışmanın İstanbul Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsünde Prof. Dr. Fikret Turan danışmanlığında Sibel Mustafa Rashidova tarafından hazırlanmakta olan “Bulgaristan’daki Orta Rodop Türk Ağızlarının Fonetik, Morfolojik ve Sentaktik Özellikleri” başlıklı doktora tezinden üretildiği bildirilmiştir. Çalışmada “Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi” kapsamında belirtilen tüm kurallara uyulduğu beyan edilmiştir.

Etik Kurul Onayı

Araştırmanın etik kurul izni gerektirmeyen araştırmalardan olduğu beyan edilmiştir.

Çıkar Çatışması ve Finansal Katkı Beyanı

Yazar tarafından herhangi bir çıkar çatışması ve finansal katkı beyan edilmemiştir.

Kısaltmalar

Ar: Arapça

Bul: Bulgarca

DLT: Dîvânu Lugâti't-Türk

Far: Farsça

Fra: Fransızca

İt: İtalyanca

OA: Orhun Abideleri

Rum: Rumca

Kaynakça

BAYRAKTAR, Fatma Sibel, SANDALYECİ Selda (2018), "Trakya Ağızları Ses Bilgisi", *Uluslararası Türk Lehçe Araştırmaları Dergisi*, 2(1), 215-279.

Bulgar İstatistik Kurumu, https://infostat.nsi.bg/infostat/pages/module.jsf?x_2=344, (ErişimTarihi: 10 Ekim 2023).

Bulgarca Sözlük (Български Тълковен Речник): <https://rechnik.chitanka.info/talkoven>, (ErişimTarihi: 10 Ekim 2023).

CAFEROĞLU, Ahmet (1964), "Anadolu ve Rumeli Ağızları Ünlü Değişmeleri", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, 12, 1-33.

ÇOŞKUN, Mustafa Volkan (2021), *Türkçenin Ses Bilgisi*, İstanbul: Bilgi Kültür Sanat Yayınevi.

DALLI, Hüseyin (1991), *Kuzeydoğu Bulgaristan Türk Ağızları Üzerine Araştırmalar*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

EDİSKUN, Haydar (2017), *Yeni Türk Dilbilgisi*, İstanbul: Remzi Kitabevi.

- ERDEM, Mehmet Dursun (2008), "Anadolu Ağızlarında Görülen Birincil Ünlü Uzunlukları Üzerine", *Turkish Studies*, 3(3), 502-562.
- ERGİN, Muharrem (2013), *Türk Dil Bilgisi*, İstanbul: Bayrak Yayınları.
- ERGİN, Muharrem (2015), *Orhun Abideleri*, İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- GÜLENSOY, Tuncer (1984), "Rumeli Ağızlarının Ses Bilgisi Üzerine Bir Deneme", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, 32, 87-147.
- Güncel Türkçe Sözlük: <https://sozluk.gov.tr/>. (Erişim Tarihi: 10 Ekim 2023).
- KARAAĞAÇ, Günay (2018), *Türkçenin Dil Bilgisi*, Ankara: Kesit Yayınları.
- KARAHAN, Leyla (1996), *Anadolu Ağızlarının Sınıflandırılması*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Kâşgarlı Mahmud (2018), *Dîvânu Luğâti't-Türk*, Ahmet Bican Ercilasun, Ziyat Akkoyunlu (Haz.), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- KORKMAZ, Zeynep (1953), "Batı Anadolu Ağızlarında Aslı Vokal Uzunlukları Hakkında", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, 197-203.
- KORKMAZ, Zeynep (1992), *Grammer Terimleri Sözlüğü*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- KORKMAZ, Zeynep (1994), *Güney-Batı Anadolu Ağızları Sesbilgisi (Fonetik)*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- KORKMAZ, Zeynep (2003), *Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)*, Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları.
- NÉMETH, Gyula (2014), *Folklorik ve Dînî Metinler Üzerinde Vidin Türkleri Ağaz Araştırmaları*, Abdurrahman Güzel (Çev.), Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları.
- ÖZÇELİK, Sadettin (2002), "Aykırılışma Terimi, Tanımı ve Örneklerinin Tasnifi Üzerine", *İlmî Araştırmalar Dil Tarih Edebiyat Dergisi*, 14, 131-144.
- Smolyan İli, https://www.smolyan.bg/media/content_files/file/obqvi/9edc6e0_3ae6e825791eb89ef7c35b555.pdf, (Erişim Tarihi: 10 Ekim 2023).

SULTANZADE, Vugar (2013), "Ses Olaylarının Sınıflandırılması Üzerine (Balkan Türk Ağzları Malzemesinde)", *Tiran: 2. Uluslararası Dil ve Edebiyat Konferansı: Balkanlarda Türkçe Bildiri Kitabı 1*, 445-452.

TEKİN, Talat (1995), *Türk Dillerinde Birincil Uzun Ünlüler*, *Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi*, Ankara: Simurg Yayınları, 1-13.